

บทที่ 6

สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ในการนำเสนอการสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะจากการวิจัย เรื่องการพัฒนาผู้นำปฏิบัติโอบุสดีลของคณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง อำเภอหนองโดน จังหวัดสระบุรี เป็นการวิจัยและพัฒนาที่เน้นกระบวนการปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ซึ่งดำเนินการวิจัยเป็นระยะ 3 คือ ดำเนินการวิจัยที่ระยะที่ 1 การศึกษาสภาพปัจจุบันของปัญหาและความต้องการการพัฒนาผู้นำการปฏิบัติโอบุสดีลของคณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง ดำเนินการวิจัยระยะที่ 2 การแสวงหาแนวทาง และวิธีการพัฒนาและดัชนีชี้วัดความสำเร็จในการพัฒนาผู้นำการปฏิบัติโอบุสดีลของคณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง และดำเนินการวิจัยระยะที่ 3 การพัฒนาผู้นำการปฏิบัติโอบุสดีลของคณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง โดยมีรายละเอียดสาระสำคัญที่จะนำเสนอในบทสรุป ประกอบด้วย 3 ประเด็น ดังนี้

1. สรุปผลการวิจัย
2. อภิปรายผลการวิจัย
3. ข้อเสนอแนะจากวิจัย

ซึ่งแต่ละขั้นตอน มีรายละเอียด ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยและพัฒนาที่มีวัตถุประสงค์ เพื่อการพัฒนาผู้นำการปฏิบัติโอบุสดีลของคณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง อำเภอหนองโดน จังหวัดสระบุรี ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่เชื่อมั่นว่า ผู้มีส่วนสำคัญ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาผู้นำการปฏิบัติโอบุสดีลของคณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่งทุกๆ ฝ่าย มีศักยภาพเพียงพอที่จะพัฒนาผู้นำการปฏิบัติโอบุสดีล ดังนั้น จึงใช้การวิจัยและพัฒนา (R&D) โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ในการวิจัยที่เน้นการมีส่วนร่วมอย่างสำคัญจากผู้มีส่วนสำคัญและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกๆ ฝ่ายในทุกๆ ขั้นตอนของการวิจัยและพัฒนา เริ่มตั้งแต่การศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาและความต้องการ การแสวงหาแนวทางและวิธีการพัฒนา และกำหนดดัชนีชี้วัดความสำเร็จในการพัฒนาผู้นำการปฏิบัติโอบุสดีลของ คณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง

การวิจัยและพัฒนาครั้งนี้ เป็นการสร้างโอกาสให้ผู้มีส่วนสำคัญและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาผู้นำการปฏิบัติโอบุสดีลของ คณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่งทุกๆ ฝ่ายมาร่วมกันเรียนรู้และปฏิบัติกิจกรรมการพัฒนาในแต่ละขั้นตอนตามความเหมาะสม โดยใช้กรอบการวิจัยและพัฒนาผู้นำการปฏิบัติโอบุสดีลตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 เรื่องทานมัย ศีลมัย ภาวนามัย ซึ่งผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. สภาพปัจจุบันของปัญหาและความต้องการการพัฒนาผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีลของ คณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง อำเภอหนองโดน จังหวัดสระบุรี พบว่า คณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง มีความรู้เรื่องอุโบสถศีล ตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 เรื่องทานมัย ศีลมัย ภาวนามัย ส่วนใหญ่ ปัญหาสำคัญของคณะสงฆ์ คือขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเนื้อหาสาระของอุโบสถศีล คณะสงฆ์มีพฤติกรรมการนำปฏิบัติอุโบสถศีลโดยภาพรวมในระดับน้อย และด้านเจตคติของคณะสงฆ์มีระดับเจตคติอยู่ในระดับมาก ดังนั้นจึงมีความจำเป็นและสำคัญอย่างยิ่งที่มีความต้องการจะพัฒนาผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีลของคณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง อำเภอหนองโดน จังหวัดสระบุรี

2. การแสวงหาแนวทางและวิธีการพัฒนาผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีลของ คณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง อำเภอหนองโดน จังหวัดสระบุรี ตามที่ผู้มีส่วนสำคัญและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้ร่วมสนทนากลุ่มระดมความคิด เสนอแนวทางและวิธีการโดยการจัดโครงการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการให้ความรู้แก่คณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง อำเภอหนองโดน จังหวัดสระบุรี ซึ่งเป็นผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีล ตามกรอบการวิจัยเรื่องอุโบสถศีลตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 เรื่อง ทานมัย ศีลมัย และภาวนามัย

ดัชนีชี้วัดความสำเร็จและวิธีการพัฒนาผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีลของคณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง เพื่อประเมินผลการพัฒนาตามแนวทางการพัฒนาที่ได้สรุปจากการสนทนากลุ่มระดมความคิด และได้กำหนดดัชนีชี้วัดความสำเร็จของการพัฒนาไว้ดังนี้

1. คณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่งมีความรู้เรื่องอุโบสถศีล หลังการพัฒนา มีระดับความรู้อยู่ในระดับมาก คิดเป็นร้อยละ 80 ทุกๆ ข้อคำถาม เพิ่มขึ้นๆ ทุกรายการ

2. คณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่งมีพฤติกรรมผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีล หลังการพัฒนา มีค่าเฉลี่ยระดับความรู้ อยู่ในระดับมาก คิดเป็นร้อยละ 80 ทุกๆ ข้อคำถาม เพิ่มขึ้นๆ ทุกรายการ

3. คณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง มีเจตคติในระดับดีมาก จากการสนทนากลุ่มระดมความคิด ได้มีมติตกลงว่าไม่จำเป็นต้องพัฒนาในประเด็นนี้

3. ผลการพัฒนาผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีลของคณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง อำเภอหนองโดน จังหวัดสระบุรี ตามแนวทางและวิธีการพัฒนาที่ได้จากการแสวงหาแนวทางร่วมกันของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ดังนี้

3.1 ผลการพัฒนาด้านความรู้เรื่องอุโบสถศีลของคณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง พบว่า คณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่งมีความรู้เรื่องอุโบสถศีล ตามกรอบการวิจัยตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 เรื่อง ทานมัย ศีลมัย ภาวนามัย มีระดับความรู้เพิ่มขึ้นทุกข้อคำถามอยู่ในระดับมาก คิดเป็นร้อยละ 80 ขึ้นไป ทุกข้อคำถาม

3.2 ผลการพัฒนาพฤติกรรมผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีล พบว่า คณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง ได้ลงมือฝึกปฏิบัติจริงในการเป็นผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีล โดยสามารถปฏิบัติได้

ถูกต้องร้อยละ 80 ขึ้นไปทุกข้อคำถาม และผลการสังเกตพฤติกรรมผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีล ซึ่งผู้เชี่ยวชาญได้สังเกตขณะสงฆ์ขณะฝึกปฏิบัติการเป็นผู้นำอุโบสถศีลได้อย่างถูกต้องทุกข้อคำถาม

อภิปรายผล

จากการวิจัยและการพัฒนาผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีลของคณะสงฆ์ตำบลบ้านโปร่ง อำเภอหนองโดน จังหวัดสระบุรี มีสาระสำคัญนำมาอภิปรายผลได้ ดังนี้

1. สภาพปัจจุบัน ปัญหาและความต้องการการพัฒนาผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีลของคณะสงฆ์ตำบลบ้านโปร่ง อำเภอหนองโดน จังหวัดสระบุรี พบว่า คณะสงฆ์มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องอุโบสถศีลตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 เรื่อง ทานมัย คือ บุญสำเร็จด้วยการให้ทาน ศีลมัย คือบุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล และภาวนามัย คือ บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา โดยภาพรวมคณะสงฆ์มีปัญหาความรู้เรื่องอุโบสถศีล ส่วนใหญ่อยู่ในระดับมาก และต้องการพัฒนาในประเด็นที่มีความรู้ในระดับน้อย ซึ่งปัญหาสำคัญนั้น คณะสงฆ์ขาดความรู้ที่ถูกต้องในหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 จึงไม่มีความมั่นใจในการแสดงธรรม ตอบคำถาม และพฤติกรรมเป็นผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีลแก่อุบาสกอุบาสิกา ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาศักดิ์พิชิต ฐานสิทุโธ (2549, บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาบทบาทการเผยแผ่พุทธธรรมของพระวิสุทธาธิปติ (วีระ ภัททจาโร) พบว่า การเผยแผ่พุทธธรรมของพระวิสุทธาธิปติ (วีระ ภัททจาโร) ท่านได้เผยแผ่ผ่านบทบาทภาระงานกิจการคณะสงฆ์ทั้ง 6 ประการ ได้แก่ บทบาทการปกครองบทบาทศาสนศึกษา บทบาทสาธารณูปการ บทบาทการศึกษาสงเคราะห์ บทบาทสาธารณสงเคราะห์บทบาทการเผยแผ่พุทธธรรม นอกจากนี้ ท่านยังมีรูปแบบและแนวทางการเผยแผ่พุทธธรรม ที่ดำเนินตามพุทธวิธีการสื่อสาร วิธีการเผยแผ่ของพระสาวก และมีการนำหลักการสื่อสาร ตามหลักนิเทศศาสตร์เข้ามาช่วยในการเผยแผ่พุทธธรรม เพื่อเป็นกลยุทธ์ในการโน้มน้าวใจให้ผู้ฟังเกิดศรัทธา กล้าหาญ เลื่อมใส ใฝ่ใจอยากฟังอยากประพฤติปฏิบัติตาม เพื่อความมีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และเข้าถึงมหาชน หรือกลุ่มเป้าหมายมากยิ่งขึ้น รูปแบบการเผยแผ่พุทธธรรมของท่านแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ 1. รูปแบบการใช้สื่อบุคคล ได้แก่ ตัวท่านอันเป็นสื่อบุคคลที่สำคัญ ในการทำให้ผู้อื่นได้ รับสาร คือ พระธรรมเทศนา การบรรยายธรรม การให้โอวาท และการกล่าวสัมโมทนียกถา ซึ่งรูปแบบดังกล่าวมีวิธีการนำเสนอ 5 วิธี คือ (1) นำเสนอโดยตรง (2) นำเสนอโดยการเปรียบเทียบ อุปมา อุปมัย (3) นำเสนอโดยใช้ตัวอย่าง (4) นำเสนอโดยเชื่อมโยงกับสถานการณ์ (5) นำเสนอโดยวิธีการยกพุทธศาสนสุภาษิต คำคม โคลง คำกลอนประกอบ 2. รูปแบบการใช้สื่อมวลชน ได้แก่ สื่อวิทยุโทรทัศน์ สื่อวิทยุกระจายเสียง สื่อสิ่งพิมพ์ 3. รูปแบบการใช้สื่อเฉพาะกิจ ได้แก่ การสร้างวัตถุมงคล บทความ แถบบันทึกเสียง ด้านแนวทางการเผยแผ่พุทธธรรม ท่านมีแนวทางการเผยแผ่ทั้งในเชิงรุกและเชิงรับ การเผยแผ่ในเชิงรุก ได้แก่ โครงการเปิดพระอาราม

ภาคกลางคืน โครงการเรายกวัดมาไว้ที่เซเว่นๆ โครงการยกวัดไปไว้ในตลาด โครงการร่มโพธิ์ โรงเรียนพระพุทธรศาสนาวันอาทิตย์แบบบูรณาการ การท่องเที่ยวเชิงพุทธ การส่งเสริมบุคลากรในการเผยแผ่พุทธธรรมทางวิทยุโทรทัศน์วิทยุกระจายเสียง และการเผยแผ่ในต่างประเทศ การเผยแผ่ในเชิงรับ ได้แก่ โครงการอบรมพระนวกะตลอดปี การจัดตั้งศูนย์เผยแผ่พระพุทธรศาสนาวัตรัสทัศน์เทพวราราม นอกจากนี้ ท่านยังมีแนวทางการเผยแผ่พุทธธรรมด้วยการใช้สำนวนภาษา สามารถแบ่งเป็น 2 แนวทางด้วยกัน คือ 1. การใช้ถ้อยคำ แบ่งได้ 3 ลักษณะ ดังนี้ (1) การใช้คำเข้าใจง่าย ๆ (2) การใช้คำสัพยอก ซึ่งมีลักษณะเป็นการคั่นเคยและสร้างความสนิทใจ การใช้คำภาษาบาลี ท่านจะแปลความหมายให้ด้วย (3) การใช้คำหรือใช้ภาษาร่วมสมัยในการสื่อสาร 2. การใช้ภาพพจน์ แบ่งได้ 2 ลักษณะ ดังนี้ (1) การใช้ภาพพจน์อุปมา (2) การใช้ภาพพจน์บุคลาธิษฐานการเผยแผ่พุทธธรรมของพระวิสุทธาธิปติ (วีระ ภาทจาโร) จึงประสบผลสำเร็จอย่างสูงยิ่ง เพราะความโดดเด่นในด้านการประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี โดยการ ชี้ให้ทำ นำให้ดู อยู่ให้เห็น ยิ่งกว่านั้นรูปแบบและแนวทางในการเผยแผ่พุทธธรรมของท่าน ก็มีความหลากหลายทันสมัยเข้ากับยุคเข้ากับเหตุการณ์ เป็นปัจจัยส่งเสริมสนับสนุนให้การเผยแผ่ประสบความสำเร็จ ซึ่งสามารถนำไปเป็นแบบอย่างหรือประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่ พุทธธรรมของนักเผยแผ่ในปัจจุบัน เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่งยวดต่อพระพุทธรศาสนาสืบไป

2. การแสวงหาแนวทางและวิธีการพัฒนาผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีลของ คณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง อำเภอหนองโดน จังหวัดสระบุรี จากการร่วมกันแสวงหาแนวทางและวิธีการพัฒนา ที่ได้จากการสนทนากลุ่มระดมความคิดเห็น และประชุมเชิงปฏิบัติการ ได้ร่วมกันพิจารณาคัดเลือกแนวทางที่สำคัญ คือ จัดกิจกรรมรูปแบบการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการที่สามารถให้คณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่งได้เรียนรู้จริง และฝึกปฏิบัติจริง ๆ เกี่ยวกับความรู้เรื่องอุโบสถศีล และพฤติกรรมการปฏิบัติอุโบสถศีล ได้แก่ ทานมัย ศีลมัย และภาวนามัย เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจและเพิ่มประสบการณ์ตรงให้แก่คณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยตามที่พิชญ์ริชต์ บุญช่วย (2550, บทคัดย่อ) ได้วิจัยการศึกษากระบวนการสร้างภาวนา 4 โดยใช้หลักไตรสิกขาครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อเชื่อมโยงไตรสิกขาและภาวนา 4 เข้าด้วยกันในแบบปริยัติ ปฏิบัติ และ ปฏิเวธ โดยผู้วิจัยเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อหาประสบการณ์ของตนและวิเคราะห์ประสบการณ์ของผู้ร่วมปฏิบัติ จึงสามารถสะท้อนสภาวะ ความหมายและสาระของการฝึกอบรมในพระพุทธรศาสนาอย่างมีน้ำหนักจากมุมมองของผู้เข้า รับการฝึกอบรมที่เชื่อมั่นว่า การฝึกอบรมตามลำดับขั้นตอนไตรสิกขาอย่างต่อเนื่องนั้น ย่อมนำไปสู่การหลุดพ้นทุกข์และเกิดอานิสงส์เป็นคุณสมบัติที่พัฒนาแล้วใน 4 ด้าน คือ กาย ศีล จิต และปัญญาการศึกษาภาคปริยัติมุ่งความสนใจไปที่การศึกษาค้นคว้าหลักไตรสิกขา และภาวนา 4 จากพระไตรปิฎกและวรรณกรรมชั้นรอง ๆ ลงมา แล้วแสดงหลักฐานอ้างอิงไว้พอสังเขปในบทที่ 2 ของวิทยานิพนธ์ ผลการศึกษาพบว่า ไตรสิกขาเป็นระบบการศึกษาที่เน้นการ

ฝึกอบรมตนเองอย่างมีขั้นตอน เพื่อนำไปสู่การพันทุกข์ ในภาคปฏิบัติ องค์ธรรมคือไตรสิกขา จะทำงานไปพร้อมๆกัน

3. ผลการพัฒนาผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีลของคณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง อำเภอหนองโดน จังหวัดสระบุรี โดยทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบร้อยละของการทดสอบความรู้ และพฤติกรรมผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีล หลังจากการเข้าร่วมพัฒนาตามโครงการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการที่ได้กับดัชนีชี้วัดความสำเร็จในการพัฒนาผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีล พบว่า คณะสงฆ์มีความรู้เรื่องอุโบสถศีลตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 เรื่องทานมัย ศีลมัย และภาวนามัย โดยภาพรวม ก่อนและหลังการพัฒนา มีความแตกต่างกัน โดยหลังการฝึกอบรม คณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง มีความรู้ ร้อยละ 80 ขึ้นไปทุกข้อคำถาม ส่วนพฤติกรรมผู้นำการปฏิบัติ พบว่า คณะสงฆ์มีพฤติกรรมผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีล ก่อนและหลังการพัฒนา มีความแตกต่างกัน โดยหลังการพัฒนา คณะสงฆ์มีระดับปัญหาของพฤติกรรมผู้นำการปฏิบัติลดลงกว่าก่อนการพัฒนา ซึ่งอยู่ในเกณฑ์ร้อยละที่กำหนดไว้ในดัชนีชี้วัดความสำเร็จของยุทธศาสตร์การพัฒนา แสดงให้เห็นว่า คณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง มีพฤติกรรมผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีล เพิ่มมากขึ้น ร้อยละ 80 ขึ้นไปทุกข้อคำถาม และสามารถเป็นแบบอย่างที่ดีในการเป็นผู้นำได้ นอกจากนี้จากการสังเกตขณะฝึกอบรมคณะสงฆ์มีพฤติกรรมผู้นำการปฏิบัติที่ถูกต้องทุกข้อคำถาม ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ นันทวรรณ อิศรานวัฒน์ชัย (2551, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์ : ศึกษาจากหลักพุทธธรรม ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์ ที่เกิดจากการประยุกต์ของภาวะผู้นำตามแนวคิดตะวันตกและหลักพุทธธรรม ย่อมประกอบด้วยหลักการ 3 ประการ คือ หลักการครองตน ครองคน และครองงาน โดยมุ่งเน้นให้ผู้นำเกิดการพัฒนาตน การพัฒนาคน และการพัฒนาระบบงาน ให้มีคุณภาพที่สมบูรณ์แบบ ทั้ง 2 ด้าน คือ ลำดับแรกคุณภาพด้านความสามารถ เพื่อทำให้ผู้นำเกิดการพัฒนาตน พัฒนาคน และพัฒนาองค์กร ให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ ปรับปรุงคุณภาพความเป็นผู้นำ คุณภาพบุคลากรในองค์กรและคุณภาพขององค์กร ให้มีความเหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์อยู่เสมอ ลำดับที่สองคุณภาพด้านจิตใจ เพื่อทำให้เกิดการยกระดับจิตใจของผู้นำให้มีคุณธรรมจริยธรรม เห็นแก่ประโยชน์สุขส่วนรวมเป็นหลัก เพื่อให้สามารถนำพาหมู่คณะ องค์กร และสังคมไปสู่ความเจริญก้าวหน้าที่ยั่งยืนและมั่นคงตลอดไป

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

การพัฒนาผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีลของคณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง อำเภอหนองโดน จังหวัดสระบุรี ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ 2 ประการ คือ

1. ข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้

การวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เรื่องการพัฒนาผู้นำการ

ปฏิบัติอุโบสถศีลของคณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง อำเภอหนองโดน จังหวัดสระบุรี ครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่า เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีลของคณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง ที่ผู้วิจัยได้ศึกษาจากความร่วมมือของผู้มีส่วนสำคัญ คือ คณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง คือ อุบาสก อุบาสิกา และผู้นำชุมชน ทำให้สะท้อนเห็นสภาพปัญหาในปัจจุบัน ที่เป็นจริงและความต้องการพัฒนา แนวคิด ทฤษฎี เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและลงมือช่วยกันแสวงหาแนวทางและวิธีการพัฒนาการสนทนากลุ่ม เพื่อระดมความคิดเห็นในการแก้ไขปัญหาพร้อมทั้งกำหนดดัชนีชี้วัดความสำเร็จในการพัฒนาผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีลของคณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง และร่วมกันพัฒนาตามดัชนีชี้วัดที่กำหนดไว้ ซึ่งงานวิจัยเรื่องนี้พอเป็นแนวทางของคณะสงฆ์จากที่อื่นๆ ในการนำเนื้อหาสาระไปปรับใช้ในวัดของตนตามบริบทของพื้นที่และความเหมาะสมต่อไป

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยและพัฒนาครั้งต่อไป

การวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เรื่องการพัฒนาผู้นำการปฏิบัติอุโบสถศีลของคณะสงฆ์ตำบลบ้านโป่ง อำเภอหนองโดน จังหวัดสระบุรี ครั้งนี้เป็นกระบวนการพัฒนาที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนสำคัญและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย ฉะนั้น จึงควรจัดให้มีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในสถานที่อื่นๆ เพื่อให้เกิดการวิจัยและพัฒนาที่แตกต่างและแพร่หลายออกไป